

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Елена Стоянова Събева – доцент в ПУ „Паисий Хилендарски”

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор' по област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика, докторска програма Теория на възпитанието и дидактика (Предучилищна педагогика)

Автор: *Десислава Сашева Апостолова*

Тема: **Модел за преодоляване на проблеми в поведението при деца от предучилищна възраст**

Научен ръководител: *доц. д-р Галена Стоянова Иванова*

1. Общо описание на представените материали

Членството ми в настоящето научно жури е утвърдено с решение на ФС на Педагогически факултет към ПУ „Паисий Хилендарски” с протокол № 10/ 13.04.2021 г., и с ректорска заповед РЗЗ- 1396 от 23.04.2021 г. по процедурата за защита на дисертационен труд на тема „Модел за преодоляване на проблеми в поведението при деца от предучилищна възраст” по професионално направление 1.2. Педагогика, докторска програма Теория на възпитанието и дидактика, (Предучилищна педагогика) за присъждане на образователната и научна степен „доктор”.

Автор на дисертационния труд е Десислава Сашева Апостолова – редовен докторант към катедра „Предучилищна педагогика”, с научен ръководител доц. д-р Галена Стоянова Иванова, от ПУ „Паисий Хилендарски”.

Представеният от докторант Апостолова комплект материали на хартиен и на информационен носител е в съответствие с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ „Паисий Хилендарски”. Комплектът от документи е пълен и е доказателство за спазени условия и изисквания, свързани с процедурата. В заключение може да се твърди, че всички административни процедури са успешно преминали.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Десислава Апостолова е възпитаничка на ПУ „Паисий Хилендарски”, където завършва специалност „Предучилищна и начална училищна педагогика” ОКС „Бакалавър”- редовно обучение и магистърска програма “Превантивна педагогика“, задочно обучение. От 2014 г. до 2017 г. работи като начален учител в училище „Димитър Талев” – гр. Пловдив. През 2017 г. печели докторантски конкурс, обявен в катедра „Предучилищна педагогика” към ПФ на ПУ ”Паисий Хилендарски”. От 2019 г. е назначена на длъжност - асистент към същата катедра. Включването на Десислава Апостолова в активния живот на катедрата, общуването с членовете на катедрата, честите консултации имат определено отношение за нейното професионално развитие. Десислава Апостолова е млад амбициозен човек, с ясна визия за бъдещата ѝ преподавателска и научна дейност.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Поставеният в дисертационния труд проблем може да се оцени за перманентно актуален в социално-педагогически аспект, след като е свързан с поведението на детето през предучилищна възраст, утвърдена като най-благоприятният период за овладяване и развитие на социално-приемливи модели на поведение. Както твърди докторант Апостолова „поведенческите проблеми в ранното детство са сериозен рисков фактор за развитие на асоциално поведение” /с. 92/ Актуалността на проблема разширява своите измерения на фона на съвременната динамично-променяща се социална ситуация на развитие на детето, провокираща и прояви на асоциално поведение. Неслучайно още във въведението на дисертацията, докторантката извежда актуалността и значимостта на разглежданата проблематика, фокусирайки се върху факторите, условията и причините, пораждащи негативни форми на поведение у децата. Актуалността на проблема се съдържа и в установения от докторант Апостолова дефицит на научни разработки по темата. Цитирам: „Проблемът, свързан с развитието на негативни модели и прояви на поведение е най-осезаем в периода на юношеството, почти всички усилия на институциите са насочени към реализиране на превантивна дейност с децата от тази възрастова група и **именно поради тази причина не са разработени много програми за работа в предучилищна и начална училищна възраст.**”/с.3/. Актуалността на проблема е и нормативно зададена. Тук визирам ЗПУО, влязъл в сила на 01.08.2016 г. и по-конкретно Чл. 26. (1), коментиращ Центъра за подкрепа за личностно развитие и Чл. 49. (1), определящ дейностите на центъра, една от които е „корекционна и ресоциализираща работа с деца и ученици”, както и осигуряване на „педагогическа и психологическа подкрепа”. Не на последно място, актуалността на проблема в научно-приложен аспект се съдържа в идеята на докторант Апостолова да разработи примерен модел за преодоляване на поведенчески проблеми при деца в предучилищна възраст като превантивна дейност.

4. Познаване на проблема

Познанията на докторант Апостолова по темата прозират предимно в първа глава „Проблеми при поведението на децата от предучилищна възраст и педагогически взаимодействия за преодоляването им” (с.6 – с.90), която в съдържателен аспект презентира теоретичната част на дисертационния труд. В рамките на 90 страници обем, разгърнато се очертават четири изследователски полета, съответно: Поведенчески проблеми при децата от предучилищна възраст; Фактори, допринасящи за тяхната поява; Оценка и диагностика на поведението; Педагогически взаимодействия за преодоляване на поведенческите проблеми. Познаването на редица авторски постановки /Р.Стаматов, А.Гърбачева, Р.Захариева, М.Seligman, М.Станкова, А.Бек, J.Bayer, R.Beatson, и др./ допринасят за изясняване на ключови понятия като „поведение”, „поведенчески проблеми”, визирайки двата основни вида – „интернални” като депресия и тревожност и „екстернални” като прояви на агресия, т.е. „слаб контрол над импулсите, емоционални изблици, лъжи, проблемни взаимоотношения с връстниците” /цитирано 11 с./. Предвид предмета на изследване и формулираната хипотеза, особено значение се предава на агресията при деца от предучилищна възраст /1.1.3./ Богата на разсъждения и цитирания е темата за същността, видовете и условията, провокиращи агресивност у децата. Тук докторант Апостолова демонстрира задълбочени познания относно изследванията на: Р. Барон, К.Солакова, Н. Бояджиева, Г. Пиръов, Й. Факирска, Г. Иванова и др. Конкретно за настоящето изследване, докторантката се насочва към класификацията на Л. Милков (2013), в която се диференцират основно два вида агресия „адаптивна агресия, свързана с низши биологични форми на поведение за задоволяване на витални и сензорни потребности, както и **реактивна агресия**, която се проявява като ответна реакция в отговор на насилие”/цитирано 18 с./. В контекста на възрастта на децата (предучилищна), предмет на анализ са и вербалната и инструменталната агресия, като последната се оценява за преобладаваща (Loeber & Keenan, 1994).

Държа да отбележа, че само в параграф 1.2. „Фактори...”, докторантката ползва изследванията на над 60 чуждестранни автори и независимо, че повечето от тях са цитирани в българския печат, този факт е безспорно доказателство за нейната информираност и за многоаспектната интерпретация на проблема. Тук умело се съчетават двата основни фактора – наследственост и среда, представени от ракурса на поредица съвременни социологически, психологически и педагогически изследвания, търсещи корелацията между генотип и фенотип в индивидуалността на детето. Насочвайки се към ролята на генетичните фактори, докторантката се фокусира върху темперамента по рождение, темпераментови качества и темпераментовите стилове - „адаптивни“ и „неадаптивни“, за да приеме твърдението на М. Станкова, 2012, че

„идентифицирането на „проблемния темперамент“ при децата в предучилищна възраст може да започне на възраст преди 5 години... /с.22/. Що се отнася до фактора - среда, анализът е разгърнат в две изследователски полета: семейство като своеобразен фокус на глобалните трансформации на социума и характерът на семейните отношения. Като педагог, докторантката се насочва към методите на родителско общуване, коментирайки основно наказанието и неговото влияние върху развитието на детето. Анализът е насочен към корелацията между неефективните методи на семейно възпитание и деструктивните форми на детско поведение. Факторният анализ намира своята конкретизация в 1.2.4., където се извеждат фактори, провокиращи агресивно поведение в предучилищна възраст.

В теоретичното изследване заслужено внимание се отделя и на оценката и диагностиката на поведението и междуличностните взаимоотношения на децата от предучилищна възраст /1.3./ Селекцията на методите за оценка на детското поведение е направена въз основа твърдението на Г. Бреслав за влиянието на двата основни фактора: възрастта и конкретната ситуация. Аргументирано са подбрани и описани четири метода и две методики, както и конкретни показатели за социално-комуникативно развитие на децата от подготвителна група на детската градина / последните по Оксана Скоролупова/. Считаю, че направеното теоретично проучване на методите за диагностика на детското поведение, не само са израз на добра осведоменост, но и ориентират докторантката при очертаване на параметрите на настоящето емпирично изследване.

В пряка кореспонденция с целта на дисертационния труд е обособяването на четвърти параграф, третиращ педагогическите взаимодействия за преодоляване на поведенческите проблеми при децата от предучилищна възраст, на който е отделено най-голямо внимание. Поставя се акцент върху превенцията като същност, видове, функции, принципи, подходи. Проследяват се и етапите на превантивната дейност. Цялостното и системно представяне на превантивната дейност води докторант Апостолова към просоциалните стратегии на възпитание на детето, което налага и сравнението между възпитание и превенция, както и проучването на превантивните аспекти на възпитанието и социалните отношения /1.4.2./ Стига се до извада, че при неадекватни стратегии на възпитание съществува огромен риск от развитие на емоционални и поведенчески проблеми /с. 54/. Стъпвайки върху принципни постановки на теорията за социалното научаване на А. Бандура, а именно, че децата се учат чрез подражание, идентификация и моделиране на взаимоотношенията с другите, докторант Апостолова поставя акцент върху значимостта на зададения от възрастния модел на поведение. Тук се има предвид характерът на родителско общуване и ролята на нравственото възпитание за изграждане на отношенията както към другите, както и към себе си. В този

контекст са представени програми, планове, тренинги и критерии за социално и емоционално развитие на детето и конкретни методи на педагогическо взаимодействие за преодоляване проблеми в поведението при деца от предучилищна възраст.

Считам, че подбраните 104 литературни източника – наши и чужди, тяхното осмисляне и интерпретация са гарант за задълбочено и многоаспектно познаване на изследвания проблем.

5. Методика на изследването

Изведените и систематизирани теоретични постановки в началото на втора глава, както и изясняването на ключови понятия, улесняват прехода към емпиричната част на дисертацията, чието съдържание е с обем 40 с. от общо 251с. основен текст. Ясно очертани са параметрите на емпиричното изследване и етапността му на провеждане. Избраният инструментариум е в съответствие с изследователските цели, декомпозирани в седем задачи, отразяващи мащабността на изследването. Целият този процес се предхожда от пилотно изследване с цел първоначално апробиране и съответно ревизия на дизайна на емпирията. Приложена е система от изследователски методи, взаимосвързани помежду си, в центъра на която е педагогическият експеримент, разгърнат в трите му етапа. Използван е адаптиран вариант на Методиката Social Competence and Behavior Evaluation - Preschool Edition (SCBE-80), на Питър ЛаФрениер и Жан Дюма (LaFreniere, P. J., & Dumas, J. E., 1995), даващ възможност за изследване на социалната компетентност и трудностите при адаптацията на деца в предучилищна възраст. Държа да отбележа, че същата тази методика е стандартизирана върху повече от 1200 деца от предучилищна възраст. В настоящето изследване са приети предложените от Р. Стаматов и Д. Левтерова за стойностите на основните скали, а от обобщаващите скали се визира тази за социалната компетентност, което е в съответствие с изследователските интенции на докторант Апостолова. Предвид спецификата на предмета на изследване, докторантката допълва методиката с анкетни проучвания на здравните специалисти и родителската общност, имащи пряко отношение за превенцията на агресивно поведение у децата. Констатиращият и контролният експеримент се реализират въз основа на предварително разработени диагностични задачи и съответните критерии за изследване степента на формиране на емоционални и социални умения. Диагностичните задачи са диференцирани по критерии и процедурата на провеждане е подробно описана. Прилага се и скала за оценка на нивото на развитите емоционални и социални умения при децата. Достоинство на емпиричното изследване е и възможността за статистическа обработка на данните, за която е приложен статистическият софтуер SPSS 19.0., гарантиращ обективност на получените резултати. Може да се обобщи, че

избраният и приложен инструментариум е релевантен на целите на изследването и спомага за доказване на хипотезата.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд на Десислава Апостолова е задълбочено теоретико-емпирично изследване с обем 251 с., разгърнато в четири глави, чието структуриране следва логиката в съдържателен план и същевременно съхранява специфичното като изследователска информация за всяка от главите. Целесъобразно допълнение към дисертацията са 9-те приложения, съдържащи доказателствен материал за диагностичния инструментариум и за резултатите от емпиричното изследване. Ясно и аргументирано формулираните цели, задачи и хипотези не само очертават дизайна на изследване, но и предпоставят смисловата корелация между теоретичната и емпирична части на дисертационния труд. Тук умело се съчетават педагогическите с психологическите измерения на изследвания проблем. Изследването ползва общо извадка от 267 деца, 20 учители, 20 здравни специалисти и 60 родители на деца от предучилищна възраст. В основата е психолого-педагогически експеримент, разгърнат в три етапа: констатиращ, формиращ и контролен. В констатиращия етап се прилага инструмент, адаптиран към условията на българската популация, който според мнението на учителите е подходящ за педагогическата практика. Ключово място във формиращия етап заема разработения от докторант Апостолова модел за преодоляване на проблеми в поведението на 5-7-годишните деца, презентирани в три аспекта: научни основания; структура и съдържание; практически насоки за реализация, чиято цел е възпитаване на социално-приемливо поведение. Предвид организацията на предучилищното образование и възрастовите особености на децата от подготвителните групи, познавателното съдържание на експерименталния модел е структурирано в система от допълнителни форми на педагогическо взаимодействие за развиване на ключови социални и емоционални умения, основно чрез игра.

Отчитайки факторите, допринасящи за поява на поведенчески проблеми при децата, докторантката се фокусира върху превентивната дейност. В този контекст педагогическият модел включва методи и форми на педагогическо взаимодействие за преодоляване на негативни модели на поведение, установени в общуването и междуличностните взаимоотношения на децата. Ръководейки се от ключовите компетенции на децата от предучилищна възраст, изведени въз основа на концептуалната Европейска рамка за учене през целия живот, докторант Апостолова се насочва към развиване на емоционалните и социални умения у 5-7-годишните деца посредством развиващия ресурс на различните видове игри, както и опирайки на „принципи на проектиране“, по-конкретно: насърчаване на позитивни (подкрепящи) взаимоотношения; развиване на основни личностни умения у децата;

редуциране на източниците на стрес. Функциите на модела - координираща и формираща са онагледени чрез две схеми, което улеснява тяхната интерпретация.

Особено ценна за педагогическата практика се оказва трета глава в частта 3.3. Практически насоки за реализиране на модела за формиране на социални и емоционални умения при 5 - 7-годишните деца, където в тематичен, технологичен и процесуален план, по показатели са структурирани и описани 19 допълнителни форми на педагогическо взаимодействие. Предложените теми помагат на децата да прилагат достъпни за възрастта им техники за решаване на проблеми. За ефективността на приложената комплексна методика се съди от анализа на получените резултати, съдържащ се в четвърта глава. Анализът следва етапите на изследване: Първоначално са представени резултатите от анкетно проучване на здравните специалисти и родителите, следван от анализа на инструментариума /адаптираният вариант на методиката Social Competence and Behavior Evaluation - Preschool Edition (SCBE-80) и накрая анализът на резултатите от диагностичната система на педагогическия експеримент. Анализ на резултатите от инструментариума на емпиричното изследване е статистически представен, съчетаващ описателна статистика на отделните скали, методът на Шапиро-Уилк за разпределение на резултатите по скали и алфа на Кронберг за надеждността на скалите. Резултатите са онагледени чрез таблици, диаграми и хистограми. Впечатлява статистическият анализ на резултатите от контролния етап, констатиращ статистически значима разлика между двете групи /контролна и експериментална/ по всички скали, освен по скала зависимост-автономност. Особено значими за настоящето изследване са резултатите по скала „социална компетентност“, регистриращи статистически значима разлика преди и след експеримента, което потвърждава ефективността на приложения модел за преодоляване на поведенчески проблеми в условията на детската градина. Аналогични, с подчертана позитивна тенденция са и резултатите, получени от апробиране на системата от диагностични задачи за развиване на емоционални и социални умения, което е доказателство за ефективността на разработения от докторант Апостолова модел за преодоляване на проблеми в поведението на 5-7-годишните деца.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Съгласна съм с посочените от докторантката приноси моменти с теоретичен и с практико-приложен характер. Между тях бих открила 2 особено значими:

1. Разработен и апробиран е педагогически модел за преодоляване на проблеми в поведението при 5 – 7-годишните деца, включващ система от разнообразни методи, между които приоритетно място заема играта.

2. Разработени са диагностични задачи за установяване нивото на развитите социални и емоционални умения за преодоляване на негативни модели в поведението при 5 – 7-годишните деца, приложими в условията на детската градина.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Независимо, че докторант Апостолова е в началото на своето професионално развитие, тя проявява засилен интерес към изследователска дейност. Представени са общо 5 самостоятелни публикации, всяка от които е в кореспонденция с темата на дисертацията. Изследванията от последните две статии са конкретно цитирани в дисертационния труд.

9. Лично участие на докторантката

Безспорно дисертационният труд е авторски продукт, зад който прозират интелектуалния и творчески потенциал на докторант Апостолова, но безспорно подкрепен от професионалния опит и квалификация на нейния научен ръководител - доц. д-р Галена Иванова.

10. Автореферат

Авторефератът като едно умалено копие на дисертационния труд, отразява в синтезиран вид съдържанието на дисертацията. Структуриран според общоутвърдените изисквания, той отразява основните резултати, постигнати в дисертацията. Съдържанието е представено по глави и параграфи с извеждане на основните акценти.

11. Критични забележки и препоръки

На фона на целия този успешен интелектуален продукт, ще си позволя да направя и една критична бележка.

Анализът на резултатите от анкетното проучване на здравните специалисти и на родителските нагласи е структуриран по въпроси, а не по критерии. Считаю, че наличието на система от критерии, по които да се анализират резултатите, би повишило качество на анализа в посока на систематизиране и обобщаване на резултатите и извеждане на някои тенденции. Трудно ми е да приема, че въпросът от анкетата е критерий.

Въпроси към докторантката:

1. Предвид направените от Вас изследвания, може ли да определите решаващият фактор за преодоляване на агресивни форми на поведение при деца от предучилищна възраст. Моля, аргументирайте отговора си.
2. Как бихте интерпретирали резултатът от статистическия анализ, че само по скалата зависимост-автономност не е констатирана статистическа значима разлика между експериментална и контролна група?

12. Лични впечатления

Десислава Апостолова е вече част от състава на нашата катедра и като млад колега, тя ни зарежда с младежки ентузиазъм и с много позитивна енергия. Радвам се, че успява да съчетава ролите си на майка и съпруга с тази на академичен преподавател.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Препоръчвам на докторант Апостолова, ползвайки разработеният от нея еспериментален модел, да издаде монография със заглавие „Примерен модел за превенция на детската агресия“, която ще бъде в помощ както на студентите от педагогически факултет, така и за педагогическата и родителска общности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предвид гореизложеното, убедено давам своята *положителна оценка* за дисертационния труд, автореферат, постигнати резултати и приноси и *предлагам на научното жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’* на Десислава Сашева Апостолова в област на висше образование: професионално направление Педагогика 1.2. докторска програма по Теория на възпитанието и дидактика (Предучилищна педагогика).

25.05. 2021 г.

Рецензент:

(Доц. д-р Елена Събева)